

REPERE ALE GÂNDIRII MITICE ÎN ESHATOLOGIA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Andrei PROHIN*

Abstract

The folkloric beliefs concerning the end of the world provide a reflection on the human existence throughout time. The catastrophes expected lately point out the main values that have assured the stability and the continuity of the traditional community. Within the eschatological scenarios, one can find several items related to the mythical thinking: the numerical symbolism, the repetition of sacred archetypes, the antithetic symmetries and oppositions. These dark predictions display several motifs used also in the folkloric poetry, legends, customs and the rural way of life. The eschatological discourse represented a way of enforcing the spiritual fundamentals of the society in order to provide its continuity.

Keywords: eschatology, folklore, apocrypha, mythical thought.

Cuvinte-cheie: eshatologie, folclor, apocrife, gândire mitică.

Subiectul sfârșitului lumii intervine, cu o anumită regularitate, în mass-media contemporană (angoase recente provocau ipoteticul final al calendarului mayașilor, abdicarea Papei Benedict XVI ș.a.). Desprinse din contextul lor original, scenariile eshatologice sunt reduse astăzi la nivelul știrilor senzaționale, al pseudo-misterelor menite a impresiona publicul larg. Scrierile apocaliptice și ecurile lor socio-culturale constituie însă o importantă problemă de studiu pentru antropologi, istorici, filologi și teologi. Cercetător al profețiilor apocaliptice din Bizanț și Țările Române, Andrei Timotin notează: „A studia credințele și ideile eshatologice înseamnă a avea acces la modalitățile dezvoltate de societățile tradiționale pentru a reacționa la evenimentele care tind să le slăbească ori să le dezintegreze și a cunoaște resursele lor culturale puse în funcțiune pentru a rămâne în echilibru și a se perpetua”¹.

Folcloriști din diferite generații (Elena Niculiță-Voronca, Tudor Pamfile, Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, Tony Brill, Ion Talos) evidențiază, în superstițiile românești, existența unui ciclu consacrat „sfârșitului lumii”.

* Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

¹ Andrei Timotin, *Croyances et idées eschatologiques dans le folklore roumain et bulgare*, in „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, București, tome XLIII, nos. 1-4, 2005, p. 67.

După Ovidiu Bârlea, subiectul respectiv „se înscrie printre construcțiile cele mai impresionante ale fanteziei populare în care miticul e concrecut din aceeași tulpină cu poeticul. Viziunea e măreată și profundă și reflectă o gândire poetică de mare adâncime”². Manuscrisele slave și românești din secolele XV-XIX conțin, frecvent, cărți de prevestire și revelații eshatologice, mărturie a interesului de care s-a bucurat această problemă în trecut. Semnificativ, între primele scrieri în limba română, din secolul al XVI-lea, se numără prorocirea Sibilei, apocalipsele apocrife atribuite Maicii Domnului, Apostolului Pavel și Sfântului Ioan Teologul. Istoricii literari și etnologii remarcă multiple tangențe între apocrifele religioase și imaginarul folcloric. Analizate în contextul culturii populare, reprezentările eshatologice dezvăluie valori și preocupări majore ale comunităților tradiționale. În speță, scenariul veacului de apoi constituie o reflecție asupra sensului existenței umane de-a lungul timpului.

În cadrul Bisericii, eshatologia face corp comun cu învățăturile Scripturii și predicile moralizatoare. Aceste scrieri se intitulează, adesea, *Cuvânt* (în slavonă, *Слово*), termen valabil pentru scrierile teologice și parenetice. Misterele veacului din urmă se întâlnesc în culegerile de *Întrebări și răspunsuri*, alături de alte elemente de cosmologie populară (pământul sprijinit pe trei pești, stihiele din care a fost alcătuit Adam, originea balaurilor etc.). Cunoștințele în cauză sunt revelate de personaje biblice sau sfinți creștini. În una din cele mai ample apocalipse cunoscute la români, Sfântul Epifanie i se adresa Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos astfel: „Au zisu Dumnezeu sfinților: «Voao vă iaste datu a ști taina împărățiii», dară încă cu câtu mai vârtos céle ce sântu dă ale lumiei aceștia»³. *Legenda Duminicii*, citită până astăzi de credincioși, reprezintă „Scriptura din ceriu a D[omnu]lui nostru, a lui Iisus Hristos”, căzută din cer, sub forma unei pietre⁴.

În calitate de vehicul al revelațiilor servesc deseori visele și vedeniile. Din această categorie fac parte, bunăoară, profețiile Sibilei (care interpretează visele unor boieri), *Visele lui Mamer*, vedeniile călugărului Cosma și cele ale Sofianeii. Provenite din descoperiri divine sau „cărți” (în trecut, accesibile doar unei minorități), cunoștințele despre sfârșitul lumii dobândesc un caracter inițiativ, ocult, aparțin tainelor construcției universului. Conștiința populară (din informații de la începutul secolului al XX-lea) reține, în consecință, că „sfârșitul lumii stă scris în vechile *cărți de*

² Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981, p. 89.

³ Cătălina Velculescu, *Nebuni întru Hristos*, București, Editura Paideia, 2007, p. 95.

⁴ *Legenda Duminicii*. Studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005, p. 313.

zodii sau zodiac, care se citesc ușor și se înțeleg cu greu!”⁵ În societatea tradițională, asemenea informații, amalgam între doctrina canonică și reprezentările pre-creștine, erau păzite cu grijă. Petre V. Ștefănuță remarcă în acest sens: „Credințele, superstițiile, descântecele și practicile magice constituie o lume spirituală aparte, pe care, oricât ai încerca să o cunoști, niciodată nu vei izbuti să-i descoperi toate secretele deoarece căile de investigație ți se închid curând. Din acest punct de vedere, am întâmpinat o rezistență dârză ori de câte ori, în anchetele mele, am încercat să pătrund dincolo de zgura civilizației, cu scopul de a cunoaște sufletul primitiv”⁶. Fiind promovată alături de învățăturile religioase și de cunoștințele esențiale despre lume, eshatologia include prescripții normative, urmărind a regla comportamentul uman.

Spre deosebire de speculațiile contemporane, sursele folclorice indică foarte vag data Apocalipsei: „peste 30-40 de ani”, „peste 120-200 de ani”, „foarte aproape”⁷. Potrivit *Legendei Duminicii*, „de vor trece cei 30 de ani și nu ne vom pocăi, atunci ne va prăpădi cu totul”⁸. Cronologia populară preferă să estimeze intervalul (destul de scurt) care separă prezentul de sfârșitul vremurilor. Valorile numerice invocate sugerează iminența catastrofei ce amenință prezentul. Informatorii utilizează date rotunde (decenii, secole), cifre simbolice (3, 4, 10, 12) și multiplii lor, indicând astfel că omenirea va parcurge o durată completă, desăvârșită. Caracterul imprecis al datărilor trădează ancorarea în prezent, adevărata sursă de îngrijorare. Pentru țaranul român, observa Ernest Bernea, „a fi în timp înseamnă aici, a trăi într-un prezent continuu, îmbogățit de contactul cu lucrurile neschimbătoare”⁹.

Întâlnim, totuși, referințe repetate la anul 2000 sau date apropiate lui („o mie opt sute și câțiva ani”, „înainte de anul 2000”, „peste două mii”¹⁰). Sugestiv, *Cântec pentru anul 2000*, de Lucian Blaga, se inspire din acest substrat folcloric: „Vulturul ce rotește sus/ Va

⁵ Tudor Pamfile, *Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2006, p. 797 (în cap., intitulat sugestiv, „Sfârșitul lumii”).

⁶ Petre V. Ștefănuță, *Datini și creații populare*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Grigore Botezatu, Chișinău, Editura Știința, 2008, p. 151.

⁷ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 155.

⁸ *Legenda Duminicii*, p. 288.

⁹ Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 153.

¹⁰ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*. Ediție îngrijită de Victor Durnea, vol. II, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 590, 592; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 797; Petre V. Ștefănuță, *op. cit.*, p. 105; Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 155.

fi atunci demult apus.// Lângă Sibiu, lângă Sibiu, prin lunci/ Numai stejarii vor mai fi și-atunci”¹¹. Durata de 2000 de ani se înscrie și ea între simbolurile întregului. Mai poate fi înțeleasă și drept aluzie la versetul biblic despre împărăția de „mii de ani” a Sfinților¹². Alte traduceri au redat versetul prin „o mie de ani”¹³, dând astfel naștere, de-a lungul timpului, diferitelor speculații eshatologice. Într-o relatare de acest gen, înregistrată la români, aflăm explicit că „Diavolul a vrut ca pieirea lumii să fie la o mie de ani după Hristos”¹⁴. Aproximarea mării catastrofe mai este descrisă alegoric. Diverse texte folclorice sugerează că pericolul pieirii amenință lumea *ab origine*, datorită concurenței dintre Nefărtate și Dumnezeu, deoarece Iuda/Scorpia roade stâlpul/furca pământului, constelația Sfredelul/Spițelnicul se apropie treptat de Comoară, iar pe Lună, în fiecare an, se umple căldărușa cu încă o picătură din sângele fratelui ucis... Existența omenirii depinde de păstrarea echilibrului fizic (stâlpul pământului) și a celui spiritual (cele patru posturi creștine, îngerii sprijină pământul cu aripile).

În consecință, descrierile eshatologice insistă asupra responsabilității individului pentru dănuirea lumii: a menține și a respecta hotarele dintre moșii, a posti, a încondeia ouăle pascale etc. La temelia admonestărilor morale se află credința că sfârșitul lumii poate fi amânat. Creștinii pot amâna Apocalipsa cu încă 100 de ani, înălțând rugăciuni către Dumnezeu și Maica Domnului. Însăși existența actuală reprezintă o concesie divină, în urma rugămintărilor Maicii Domnului sau ale Sfântului Petru. Și alte creații populare atribuie Preacuratei și Sfântului Petru calitatea de mijlocitori pentru omenire în fața divinității supreme (Maica Domnului a ușurat chinurile păcătoșilor între Vinerea Mare și Duminica tuturor sfinților; Sfântul Petru însoțește Creatorul în călătoriile Sale pe pământ). Personajele divine intermediază prezentul și veacul de apoi la nivel cosmic, iar în plan social această funcție revine tradițiilor bătrânești. Generalizând mesajul diferitelor scenarii eshatologice, antropologul și filosoful italian Ernesto de Martino numea

¹¹ Lucian Blaga, *Opere*. Cuvânt înainte de Șerban Cioculescu. Ediție îngrijită de Dorli Blaga, vol. I, București, Editura Minerva, 1974, p. 385.

¹² *Apocalipsa*, 20, 2-5. Aici și în continuare cităm ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.

¹³ *Noul Testament. Apocalipsa lui Ioan*. Traducere inedită și comentariu de Cristian Bădiliță, București, Editura Adevărul Holding, 2012, p. 91, 93 (traducerea) și 350-353 (comentarii asupra semnificațiilor versetului).

¹⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 803.

cultura umană o anastrofă, recuperare și remodelare a sfârșitului, un „exorcism solemn” contra primejdiei ce paște omenirea¹⁵.

Imaginea veacului de apoi se constituie din reflecția asupra lumii contemporane. Sfârșitul ordinii existente se va datora exceselor: creșterea populației („gata-gata să nu-i mai încapă pământul”), supra-exploatarea mediului natural („mori la toate vadurile și pâraiele”, vor fi arate până și haturile care separă ogoarele), variate abuzuri („bogații nu vor mai avea saț”, oamenii vor deveni „toți cu știință, toți meșteșugari”). Stihiile dezlănțuite (secete, inundații, cutremure, epidemii) reflectă excesele în ordinea firească a naturii. Dezastrele din societate și din natură se desfășoară paralel. Ovidiu Papadima definește viziunea folclorică drept „o infinită armonie de solidarități, la care participă omul împreună cu absolut toate făpturile firii”¹⁶.

Zugrăvind variatele excese, gândirea populară își afirmă, indirect, una din valorile sale majore – măsura, echilibrul, care trebuie respectat în toate. Încălcarea sa marchează căderea în haos, opusul creației. Secarea puterilor creatoare de pe pământ se subînțelege plastic în următoarele prevestiri: „Copii nu vor fi și nici o vietate nu va avea pu” „copiii de până la 8 ani vor muri”¹⁷. Informatorii folclorici se arată îngrijorați pentru soarta luminătorilor cerești, pentru stele, vegetație, relațiile din societate și familie.

Motive elogiante în poezia și arta populară, cutume păstrate pe parcursul generațiilor, se văd pervertite în „oginda strâmbă” a veacului din urmă: „Copiii vor bate, vor ucide părinții”, „nu va mai fi rușine, nu se vor cinsti bătrânețile; moșnegii se vor căsători cu fete foarte tinere, nu se vor respecta cele patru posturi din an”, „soarele va răsări de la apus și va apune la răsărit, mergând adică de-a îndărăteala, cum vor merge toate pe atunci”, „va cădea frunza bradului și nu va mai fi deloc rușinea fetelor”, „frunza teiului va fi numai cât paraua”¹⁸. Un repertoriu similar de fenomene și expresii care le descriu întâlnim în scenariile apocaliptice din apocrife: „Va intra toamna în iarnă, iară iarna va fi până în ză vară și vara să conoște numai pre fronză”, „satele cel[e] brătâneele vor părăsi și să vor face dromore și căi pre unde dromore n-au fost”, „moierile bătrâne vor looa joni tiniri”¹⁹.

¹⁵ Ernesto De Martino, *La fine del mondo. Contributo all'analisi delle apocalissi culturali*. A cura di C. Gallini, Torino, Giulio Einaudi editore, 1977, p. 219, 637.

¹⁶ Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*. Ediție definitivă, revăzută de autor, cu o prefață de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2009, p. 57.

¹⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 793, nota 4.

¹⁸ *Ibidem*, p. 791-795.

¹⁹ *Literatura română medievală*. Antologie alcătuită de un colectiv condus de D. H. Mazilu, București, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003, p. 474-475. Vezi și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 97-98, 101.

Sfârșitul lumii, asemeni vicisitudinilor destinului omenesc, conduce la răsturnarea pozițiilor sociale: „Toți cei bogați vor săraci, iar cei săraci și scăpătați se vor îmbogăți, cei cu titluri înalte vor cădea, se vor înjosi, iar cei de jos se vor râdica”, „cei buni se vor face răi, iar cei care au fost răi prin supunere, ascultare și silință se vor face buni”²⁰. Fenomene similare caracterizează însă și realitățile cotidiene... Este semnificativ faptul că, în exprimarea zilnică, poporul comentează nedreptățile flagrante drept dovadă că „a venit vremea de apoi”. Înainte de a surveni în fapt, sfârșitul lumii constituie o figură retorică aplicată prezentului. Se poate vorbi despre actualitatea permanentă a Apocalipsei, ca element inerent universului, după cum Nefărtatul și-a dat concursul în lucrarea divină a Facerii lumii.

Scenariul folcloric al Apocalipsei amintește de începuturile mitice ale Creației datorită revenirii pe pământ a personajelor fabuloase. Nu întâmplător, anume Moș Adam, strămoșul neamului omenesc, va trâmbița și vremea de apoi, iar Dumnezeu va coborî din nou pe pământ. Catastrofa finală survine datorită dezlănțuirii forțelor malefice, odinioară încătușate. Dumnezeu i-ar fi promis dracului că, la sfârșitul lumii, va domni pe pământ timp de 30 de ani; „viitorii stăpânitori ai pământului vor fi diavolii, care l-au stăpânit și la început”²¹. Păsările de fier (sau numai cu ciocul de fier), care „erau în vechime”, la rândul lor „vor veni la vremea de apoi”²². Odată cu ultimele episoade ale istoriei universale se încheie conflictele mitice demarate anterior. Existența pământească apare ca o narațiune coerentă, în care intriga originară află deznodământ, fără ca vreun personaj să fie uitat. Antihristul va termina de ros lanțul cu care este ținut și pământul se va scufunda (sau scorpia nu va mai sprijini pământul). Scorpia pe care o legase Sfântul Gheorghe va ieși din fundul mării sau din al șaptelea hotar. Balaurii închiși în cer de Sfântul Gheorghe vor coborî pe pământ. Pe scena istoriei revin personaje legendare. Câteva dintre ele reprezintă corespondentul terestru al forțelor malefice. Conform romanului popular *Alexandria* (cea mai veche traducere românească păstrată, datează din 1620), neamurile scârboase, izgonite de Alexandru Macedon în spatele munților, „voru eși aceste limbi în zilele lu Antihrist”²³.

²⁰ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 156.

²¹ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 338, 341.

²² Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, p. 226.

²³ Nicolae Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studiu și text)*, București, Editura Cartea Românească, 1922, p. 101.

Memoria populară menționează revenirea *căpcăunilor* (numiți și *Novăcești, tătari*). Dar își fac apariția și eroi care întruchipează forțele mesianice, justițiare. Despre Ducipal, calul lui Alexandru Macedon, se spune că „trăiește și azi, așteptând pe un alt viteaz ca Alexandru”, „calul se va arăta la sfârșitul lumii”²⁴. Împăratul Constantin cel Mare și oastea lui dorm adânc sub pământ, dar „va ieși pe pământ și va birui pe toți împărații”²⁵. Se mai crede că sabia împăratului Constantin, treptat, răsare la suprafața terestră (într-o altă versiune, sabia iese din mormânt)²⁶. Trăsături atribuite lui Alexandru Macedon și împăratului Constantin se regăsesc în portretul lui Ștefan cel Mare, asimilat în categoria eroilor exemplari ai folclorului. Calul lui Ștefan Vodă mai trăiește și astăzi, iar domnitorul va reveni „călare pe calul lui și cu sabia în mână dreaptă”²⁷. Sabia împlântată de voievod într-un perete încă mai așteaptă pe cel capabil să o scoată. Potrivit altei relatări, sabia va ieși din mormântul domnului Moldovei²⁸.

Sfârșitul umanității este imaginat ca viitor justițiar, aducând răsplata dreaptă, anticipând astfel, la nivel social, Judecata Domnului. În vorbirea curentă, „veacul de apoi” se invocă pentru a prevesti răzbunarea nedreptăților; atunci vor fi pedepsiți jefuitorii²⁹. Încheierea ordinii prezente anunță concomitent instaurarea unei lumi mai bune, revenită la puritatea adamică. „Dumnezeu va aduce iarăși pe blăjini, oameni cuvioși și plăcuți lui, care băteau câte nouă mălai în cuptor. Aceștia au mai fost odată pe lume, înainte de urieși”³⁰. Deși tradițiile despre *blajini* (alias *rohmani, urici*) variază, Tudor Pamfile subliniază că, în majoritatea regiunilor românești, se spune că „acești oameni mici nu vor încheia lumea noastră, ci după sfârșitul ei vor fi începătorii unei alte lumi”³¹. Până la sfârșitul vremurilor, personajele minuscule vor locui sub lumea oamenilor, dar își vor face apariția după ce pământul se va întoarce pe cealaltă față. Asemeni paloșului eroului subpământean, blajinii se ivesc gradual: „De șapte ani de

²⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 9; Petre V. Ștefănuță, *op. cit.*, p. 96.

²⁵ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 338; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 799.

²⁶ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de..., vol. I, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903. Apud Valeriu Gherghel, *Teste David cum Sibylla (eschatologie răsăriteană)*, în „Xenopoliana”, Iași, vol. II, nr. 1-4, 1994, p. 73.

²⁷ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 396.

²⁸ *Ibidem*, p. 89, 395; Ștefan cel Mare și Sfânt. 500 ani de nemurire. Alcătuitor Tudor Colac, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2004, p. 441-443.

²⁹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 158-159.

³⁰ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 341.

³¹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 792, 809.

când iese, și mai au încă zece, până ce vor ieși cu totul”³². Toate aceste personaje mitice locuiesc în granițele lumii terestre (în adâncul mării, sub pământ, în peșteri, dincolo de munți, în păduri, în cer; alteori se indică doar existența lor, nu și locația). Privită din perspectiva geografiei mitice sau diacronic, societatea umană se situează între târâmurile fantasticului, între Facerea lumii (sau vechimea legendară a uriașilor) și Apocalipsă. Putem conchide, *a priori*, că, pentru a dăinui, existența umană trebuie să păstreze echilibrul în raport cu aceste orizonturi fantastice care o depășesc.

Dincolo de fabulațiile mitologice, în obiectivul reflecției eshatologice rămâne constant destinul omenirii. Conflictul dintre personajele mitice va apare numai în ultimele scene, dar dramele pământeste pot fi considerate ecouri ale dezechilibrului universal. Comunitățile agrare din spațiul românesc plasează în vremile din urmă nenorociri trăite aievea, redimensionate însă la scară planetară: foametea, seceta, secarea apelor, incendiile, cutremurele, epidemiile. Înșușirile dăunătorilor sunt hiperbolizate: șerpii devin zburători, ciocurile păsărilor sunt de fier (alteori, de foc). Războaiele ocupă locul central în aceste descrieri. Haosul general le imprimă un caracter irațional („nici unul nu va ști ce voiește și pentru ce s-a sculat, ci se vor bate ca orbii”³³), de profanare a valorilor creștine („se va bate cruce dreaptă cu cruce dreaptă”³⁴). Expresivitatea imaginilor sporește prin utilizarea figurilor retorice: „Atâtea oștiri și rezbele vor fi că se vor roade rădăcinile copacilor de copitele cailor”, „va înota calul în sânge ca în apă”³⁵.

Apocalipsele medievale, cunoscute la nordul Dunării în redacții slave și românești, prevestesc apariția unui împărat care va instaura pretutindeni pacea și prosperitatea. Sursele folclorice, de asemenea, menționează împăratul care va repurta victorii asupra tuturor. Informatorii definesc în mod diferit identitatea ultimului împărat din lume: „Se va ivi un împărat de la Răsărit”³⁶, „va rămânea numai un fecior de împărat și o fecioară”³⁷. Alteori, e împăratul Constantin care așteaptă de multă vreme, cu oștirea lui, sub apă³⁸. Câteva relatări probează influența ideologiei

³² Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, ediția 1903, p. 31. Apud Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 809, nota 6.

³³ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 799.

³⁴ *Ibidem*, p. 795.

³⁵ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 157.

³⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 802.

³⁷ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 157.

³⁸ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 799, 802; Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, ediția 1998, p. 591; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 338.

marilor imperii din Europa de Est, care și-au arogat aspirații mesianice. În veacul de apoi, „va fi lumea a *Neamțului*”³⁹ (sublinierea lui Tudor Pamfile), „se va scula rusul din țara rusească, va merge și va cuprinde Țarigradul și atunci va fi o adevărată turmă și un păstor”⁴⁰. În apocrifele religioase se precizează că, în timpul ultimului împărat, „vor fi dăscoperite toate comorăle cele dă galbeni și dă alte avuții ori în ce locu vor fi”, „cei săraci în vrémea acéia vor fi ca boiarii ceștii dă acum”⁴¹. *Apocalipsa apocrifă a Sfântului Ioan Teologul* (tradusă în română în secolele XVI-XVII), sursă de inspirație pentru imaginarul folcloric, reține doar informația că „anii aduce-voru biușigul grăului și a vinului”⁴².

Același topos cunoaște însă o interpretare diametral opusă în folclorul românesc. Spre deosebire de izvoarele scrise, mărturiile orale plasează acest episod în zilele Antihristului. În locul apei potabile vor ieși la suprafață (sau vor cădea din cer) bani, aur și argint, fapt care numai va spori suferința oamenilor însetați. În schimb, credințele populare pun în lumină dimensiunea mesianică a ultimului împărat. Victoria sa asupra tuturor vrăjmașilor anticipează simbolic victoria lui Dumnezeu asupra forțelor malefice. Despre împărat și tovarășii lui se crede că „vor porni viața unei alte lumi”, „va rămâne numai unul singur și cu neamul lui, «o turmă și un păstor», cum spun și cărțile sfinte”⁴³. Însuși Hristos va deveni „împărat a toată lumea”⁴⁴. Figura suveranului mesianic se profilează și în legenda blajinilor. Conform unei versiuni, „împăratul uriașilor, Constantin, cufundat cu oastea lui sub apă, va ieși pe pământ și va birui pe toți împărații, rămânând singur stăpânitor «cu oamenii lor», care din uriași au devenit atât de mici «că vor îmblăți 12 într-un cuptor»”⁴⁵.

Antipodul împăratului mesianic și al divinității creștine este Antihristul (Antihârț, Antehrâst, Netehârs, Lucifer, diavolul, filosoful, lepădatul), care, în vremea din urmă, va aduce ultimele ispite în lume. Fidelă principiului repetării arhetipurilor mitice, imaginația populară prezintă activitatea Antihristului ca o replică inversată a episoadelor sacre. Nașterea și propovăduirea Domnului Iisus Hristos (evocată ca reper original în legende), află echivalent schimonosit în Apocalipsă,

³⁹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 795.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 795, 805 (nota 3).

⁴¹ Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴² Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1914, p. 229.

⁴³ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 799.

⁴⁴ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 157.

⁴⁵ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 338.

celălalt pol mitic al istoriei. Tudor Pamfile surprinde principiul după care este construită biografia adversarului Mântuitorului: „Antihârț are să se nască și el tot dintr-o fecioară, întocmai ca Hristos, însă acea fecioară urâtă ce-l va purta are să fie talpa iadului”, „Dumnezeu are să-i dea diavolului treizeci și trei de ani lumea”, „are să facă minuni ca și Hristos”⁴⁶. Totuși, durata de 33 de ani coincide numai formal cu viața pământească a Domnului Iisus, deoarece „anii vor fi ca zilele și ceasurile ca clipitele”, motiv preluat din apocrife⁴⁷.

Principiul opoziției simetrice devine explicit în scena când Antihristul propune oamenilor însetați apă și pâine iluzorii (de fapt, păcură, dohot, putregaiuri de arbori ș.a.), iar Hristos le oferă un colț de prescură și un păhărel de vin, potolindu-le setea și foamea. Misiunea divină, conform altor informații, revine lui Dumnezeu, lui Iisus și Sfântului Petru, Maicii Domnului, Sfinților Toader, Ilie, Ion, Enoch⁴⁸, unui înger. Repetarea istoriei sacre se manifestă, de asemenea, prin întoarcerea pe pământ a doi dintre proorocii Vechiului Testament, precum și a autorului *Apocalipsei lui Ioan*. În versiunea canonică a Scripturii se menționează doar că „voi da putere celor doi martori ai Mei și vor prooroci”⁴⁹. Începând cu primii creștini, cei „doi martori” au fost identificați cu Enoh și Sfântul Ilie, luați la cer încă din timpul vieții (*Facerea*, 6, 24; *4 Regi*, 2, 11)⁵⁰. În apocrifele medievale aflăm un al treilea personaj: Sfântul Ioan „Bogoslovu”⁵¹ (Teologul), care, potrivit Scripturii canonice, nu va cunoaște moarte până la a Doua Venire (*Ioan*, 21, 23). Sursele folclorice mai nominalizează pe Sfântul Mina (în locul Sfântului Ioan), Arhanghelii Mihail și Gavriil. În mod special se profilează figura Sfântului Ilie, sfânt venerat în colectivitățile agrare. Sfântul Ilie (eventual, alt personaj) va demasca minciunile Antihristului, apoi va fi ucis. Destinul Sfântului repetă misiunea clasică a prorocilor de a condamna impostura, precum și eroismul martirilor creștini. Chiar dacă moare cu trupul, sângele Sfântului Ilie (sau al Arhanghelului Mihail) reușește totuși să incendieze pământul, curățindu-l astfel de forțele malefice. Spre același sens converg alte tradiții, în care Sfântul

⁴⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 796, 801.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 794; Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, ediția 1998, p. 594; Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 230.

⁴⁸ În ediția citată a Bibliei, din 2005, este Enoh.

⁴⁹ *Apocalipsa*, 11, 3.

⁵⁰ *Dicționar biblic*. Redactor principal J. D. Douglas. Traducători L. Pup, J. Tipei, Oradea, Editura „Cartea Creștină”, 1995, p. 395.

⁵¹ Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 105.

Ilie înfrânge Antihristul în mod explicit: „Va ucide toți diavoli!”⁵². Jertfirea de sine a Sfântului Ilie amintește Răstignirea Mântuitorului, Care a răscumpărat astfel neamul omenesc din robia păcatului.

Descrierile sfârșitului lumii, succinte sau desfășurate, valorifică obligatoriu arhetipuri ale cosmogoniei populare. Pământul află sfârșit în aceleași condiții în care a fost creat. Apocalipsa anticipa, așadar, o nouă creație, reînnoind lumea. Dacă în *illo tempore* pământul fusese adus la suprafața apelor (ori apele s-au dat la o parte), atunci, la final, pământul se va scufunda. Mitul incendiului planetar (cunoscut încă din Antichitate) care va aduce sfârșitul află corespondent în focul cosmic (sau carul de foc al lui Dumnezeu) dinainte de Facerea lumii. Vântul va spulbera cenușa rămasă și o va duce la fundul mării. Episodul ne amintește tradiția cosmogonică în care diavolul aduce țărână din străfundurile mării. Informatorii reactualizează, de asemenea, arhetipuri biblice: în veacul de apoi, va crește numărul oamenilor, frații vor trăi cu surorile lor, după cum procedaseră urmașii lui Adam și Eva, fiind apoi înecați de Potop⁵³. Întâlnim reiterarea potopului biblic (uscatul se va scufunda în ape), dar și numeroase referințe la un potop de foc. Acesta din urmă apare în câteva ipostaze: sângele Sfântului Ilie/Arhanghelului Mihail incendiază pământul, Dumnezeu trimite ploaie de foc, „are să deie deodată 7 focuri din toate cele 7 tunuri, cum a fost la începutul lumii”⁵⁴.

Ambele stihii, apa și focul, posedă virtuți purificatoare, element esențial în Apocalipsă. Curățat de păcate, pământul va redeveni alb, după cum fusese la începuturi. Potrivit *Apocalipsei apocrife a Sfântului Ioan Teologul*, „va fi pământul alb și semene ca o masă. Și se va aprinde inima pământului. Și va striga către Dumnezeu: feçoară sântu înaintia Ta Doamne”⁵⁵. Tradițiile populare evidențiază, în acest context, centrele sacre ale lumii terestre: Ierusalimul, „valea lui Safat” (corect: „valea lui Iosafat”, unde Dumnezeu va judeca popoarele – cf. *Ioil* 4, 2 și 12) și „aria celor doi frați”. Model de iubire familială, frații respectivi devin antipodul altor doi frați (Cain și Abel), preschimbați în pete din Lună, amintire a fratricidului și reper eshatologic. Întoarcerea la puritatea inițială a lumii are ca finalitate revenirea Domnului pe pământ pentru Judecata de Apoi (după cum, la începuturi, Creatorul cutreiera pământul, iar cerul nu era despărțit de pământ).

⁵² Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 806.

⁵³ *Ibidem*, p. 791, 793.

⁵⁴ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, ediția 1998, p. 595.

⁵⁵ Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 230.

Pe fundalul fenomenelor spectaculoase ale Apocalipsei, preocuparea esențială rămâne însă a fi destinul umanității. După consumarea catastrofei finale, va urma o nouă lume, similară celei prezente: pământul se va întoarce pe cealaltă parte; va fi o turmă și un păstor, o nouă omenire care, treptat, va degrada, ca și cea de dinainte; Domnul Hristos va plăsmui iarăși doi oameni, începătorii unei lumi noi. Reînnoirea periodică a locuitorilor pământeni se subînțelege și în mitul uriașilor din vechime, înlocuiți de oamenii contemporani, care, la rândul lor, vor fi succedați de „alți oameni, atât de mici, încât 12 vor încăpea într-o coajă de ou”⁵⁶. Amplasarea umanității între două epoci dominate de seminții grotești ar fi o pledoarie indirectă pentru amânarea sfârșitului lumii și dănuirea omului actual, înzestrat cu virtuți inaccesibile uriașilor sau piticilor.

Studiul credințelor populare despre sfârșitul lumii oferă un model insolit de valorizare a istoriei umane. Mircea Eliade nota că „memoria colectivă este anistorică”, iar folclorul încadrează personalitățile și evenimentele individuale în arhetipuri și categorii mitice⁵⁷. Destinul umanității în veacul de apoi este zugrăvit în conformitate cu principiile gândirii mitice. Relatările biblice, canonice și apocrife, se îmbină cu mituri pre-creștine, cu experiențe istorice intrate în conștiința colectivă. Sfârșitul lumii, fără a fi doar o panoramă de evenimente dramatice, aparține revelațiilor divine, reperelor cosmogonice și valorice.

„Cronologia” Apocalipsei are un caracter simbolic: doar sugerează amenințarea unei catastrofe și durata completă, desăvârșită, rezervată pentru existența omenirii. Adevărata preocupare a eshatologiei populare este aceea de a preveni năruirea (personificată de sfârșitul lumii) temeliilor societății, reiterând valoarea datinilor și prescripțiilor rituale. De respectarea lor depinde existența umană, dar și a naturii, a întregului univers. Sfârșitul lumii readuce pe scena istoriei personaje mitice, eroi legendari, materializând primejdii anunțate încă de la Facerea lumii. Diverse arhetipuri sacre sunt reactualizate, între ele – începutul seminției umane. Dincolo de scenariile sale fabuloase, Apocalipsa se prezintă ca o reflecție asupra destinului umanității contemporane, încercând a-i asigura dănuirea.

⁵⁶ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 340.

⁵⁷ Mircea Eliade, *Eseuri*. Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991, p. 41.